

szerepéről és jelentőségéről alkotott képünk alapvonásaiban nem fog ugyan módosulni, — de alakja még nőni is fog; harcai ismeretében még nagyobbnak kell őt látnunk. Az író-portrén a szerep-szónoki, a prózaíró-művészi vonások még élesebben fognak szemünkbe tűnni, miután tisztázódik: mi az, ami szónoklataiból életbeli tényező és mi az, ami inkább szónoklattá formált irodalmi mű.

Szabad legyen még a szép kiadás apró

foltjaira: néhány kellemetlen sajtóhibára utalunk. A betűk ördöge ezúttal a leg-érzékenyebb ponton: néhány költemény szövegében kellemetlenkedik (*Rény, Paulina emlékkönyvébe*). S nemcsak e kötetek (I. 40. lap alján), de más kiadványok ismeretében hadd zárjam soraimat egy méla sóhajtással: van-e ma nyomda szép hazánkban, amely görögbetűs szedést hibátlanul ki tudna hozni?

Barta János

ARANY JÁNOS ÖSSZES MŰVEI (VII.—IX.)

Szerkeszti: Keresztury Dezső. VII. köt. Shakespeare: A Szent-Iván éji álom. Hamlet, dán királyfi. János király. Sajtó alá rendezte: Ruttkay Kálmán. — VIII. köt. Arisztophanész: A lovagok. A felhők. A darázsok. A béke. Az acharnaebelik. Sajtó alá rendezte: Kövendi Dénes. — IX. köt. Arisztophanész: A madarak. A békák. Lysistraté. A nők ünnepe. A nőuralom. Plutos. Sajtó alá rendezte: Kövendi Dénes. Bp. 1961. Akadémiai K.

A kritikai kiadás új kötetei Arany Shakespeare- és Arisztophanész-fordításait tartalmazzák. Arany pályáját végigkísérik a műfordítások. A debreceni kollégium nyugtalan lelkű, félnék diákja a színészetben, a szerepek álarca mögé bújva akarta kifejezni rejtett és rejtőzködő önmagát, a költő pedig a fordításokban. Igazi fordítói korszaka a 60-as, 70-es évek, a hallgatás éve, mikor a saját fájdalomnak, magányának kifejezésére képtelen költő Shakespeare és Arisztophanész szenvedélyes, mozgalmas, élettől pezsgő világába húzódik. Szüksége van az állandó elfoglaltságra a szellemnek, a léleknek, amely szabadulni akar önmagától, saját terhétől. Az 50-es években ezt az orvosságot ajánlja Arany a súlyos belső válsággal küszködő Tompának is: „Probatum est”.

Már a negyvenes években foglalkozik Shakespeare-rel. A debreceni vásárról hozott János király megszólal magyari jambusokban, de azután elhallgat. A Szent-Iván éji álmat is lefordítja, sőt elő is adja egy műkedvelő társasággal. 1860-ban a Kisfaludy Társaság veszi kézbe a Skakespeare-fordítások ügyét; Arany lesz a bizottság előadója. 1864-ben megjelenik a teljes magyar Shakespeare első köteteként a Szent-Iván éji álom, 1867-ben a Hamlet és a János király. Köz hely, hogy Shakespeare, aki Petőfi szerint „egymaga fele a teremtsnek” minden korhoz és egyéniséghez szól. Petőfi Felhő-korszakának kifejezési formájára a családott, dúlt lelkű, az emberi közösségből kitaszított Shakespeare-hősök hatottak (Horváth János), magyar nyelven Coriolanust, a büszkeség hőseit szólaltatta meg. Aranyhoz közel állhatott Shakespeare élete. A stratfordi polgár-paraszt család, az Old, Merry England patriarchális légköre és főleg a nagy sikerek, a zajos fővárosi élet után a „visszavandulás” Stratfordba... De vonzotta Shakespeare

világa is: a mozgalmas, az egyéniség, a tehetőség kiteljesedésére teret nyitó, egyforma „famiális nyelven” megszólaló nemzeti élet, amelynek újjáteremtését várta Arany a 40-es években és amelyre mély nosztalgiával gondolt a szabadságharc bukása után. A szemérmes, fegyelmezett, lírájában elvszerűen is oly mértéktartó költőnek jó volt elmerülni a shakespeare-i hősök közé, a shakespeare-i drámába, ahol „a szenvedély nagyra tátja a száját” (Salamon Ferenc). Riedl állapítja meg, hogy Schlegel megszelídített, lírai Shakespeare-jével szemben Aranyban van valami erőszakos, vad, bizarr vonás. Arany nem tudta lírai versben kiönteni szívét Juliska halála után: de milyen szertelen, „világot rázó” szavakban fakad ki az anyai bújába szerelmes Constantia gyásza fiáért a János királyban! Arany is érezte, tudta; hogy „kizökent az idő”, apró forgácsokban, mondacsokban sóhajtja el, hogy korszerűtlen lovagja lett a megváltozott világnak: de kicsoda vad, keserű pátoz kiséri Hamletnek, az idők fordulását átélő embernek a küzdelmét. A balladák, a Buda Halála, a Toldi Szerelme emberábrázolása és a shakespeare-i hősök megszólaltatása az élmények, a lélek nagyon mély, szubjektív formában nem is vállalt rétegeből valók.

Míg a Shakespeare-fordítással feladatot vállalt, nemzeti igénynek tett eleget Arany, Arisztophanészt magánemberként vette kézbe karlsbadi nyaralása során, saját szórakozására kezdte fordítgatni; annak a belső magatartásnak a terméke már ez a munka is, mint az Őszikék.

Ott, ahol az élet víg örömi nyíltak, Úgy érztem, mintha tilalmasban járnék írja a költő önmagáról. Egyéniségének és körülményeinek börtönéből menekült a gyermekien gáttalan, ösztönös Arisztophanész

nészhez. Ő, aki „az ifjúság szép kertébe vas korláton” nézett át, most, tépelődő, önemésztő éveinek alkonyán még egyszer találkozott a szertelen ifjúsággal. Magyarországon nem nőtt fel a nemzeti irodalom nemzeti olvasóközönsége, de a görög komédiákból író, színészek és közönség összejátszó, együtt kacagó derúje csapta meg, „a görög mindennapi élet sürgelmibe” pillanthatót be. Azért lehetsz nagy — mondják a Lovagokban a nagyember-jelöltnek —, mert „alávaló, vásári és vakmerő vagy.” — „Mint ezek a *mostani* nagyemberek” — biggyeszt egy kis bosszankodó jegyzetet Arany a lap aljára. A képzelet népies naivitása, nyers valóságábrázolás és játékos lebegés, groteszk látás, kifogyhatatlan nyelvi gazdagság — valóban „aesthétice” is minden joggal vonzhatta Arisztophanész Aranyt.

Arany azt vallotta, hogy a dráma „... az élet nyelvén, a szenvedélyes, a mozgalmos életén” szól; nem akart a „salonok” kedvéért csonka Shakespeare-t vagy Arisztophanészt adni a nemzetnek. Nem az eredeti szöveget a fordítással összevető filológus, hanem az idegen nagy szellemet magyarul ismerni kívánó közönség igényét tartotta szem előtt: „... az eszmét, az erőt, a nyelv... gördülékenységét apró formai bibeléssel sehol föl nem áldozzák.” Lehet, hogy a Shakespeare-fordítás néhol nehézkesnek tűnik, a magyar Arisztophanész falusiasabb az athéninél, de Arany egyenrangúsága, önállósága a fordított szöveggel szemben utol nem ért csúcst: „... az egész magyar irodalomban alig van fordítás, amelyben a fordító átömlesztett vére így kitöltene, s ilyen erőteljes lüktetés-

ben tartaná a mű érrendszerét”, mint Aranyéban — írja Németh László.

A kritikai kiadás VII. kötetét, a Shakespeare-fordításokat Ruttkay Kálmán, a VIII. és IX. kötetet, az Arisztophanész fordításokat Kövendi Dénes rendezte sajtó alá nagy gondossággal, szakértelemmel, a költő iránti tisztelettel és szeretettel. Rövid, tömör, de teljes, minden részletre kiterjedő összefoglalást adnak a kötetek a Shakespeare-fordító Aranyról, illetve Arany és Arisztophanész, sőt a költő és az antikvitás viszonyáról. A jegyzetapparátusban helyet kapott Ponori Thewrewk glosszáriuma, amely az Arisztophanész-fordításban szereplő különös, sajátos használatú szavakat, kifejezéseket tartalmazza tanúskodva Arany nyelvi gazdagságáról. A szövegváltozatok, amelyek jelölése talán lehetett volna egyszerűbb, könnyedebb, bepillantást engednek a költő mélyen lelkiismeretes, mérlegelő munkamódszerébe. Felderített és jelöl a kiadás néhány fordítói tévedést. A témával foglalkozó irodalom felsorolása nem teljes, a válogatás esetlegesnek tűnik. A Shakespeare-kötet bibliográfiája mellözi a fordításokat tartalmazó gyűjteményes kiadásokat; ez az eljárás indokolatlan, az Arisztophanész-kötetek nem is ezt követik. Van egy téves adat, valószínűleg elírás vagy sajtóhiba: Arisztophanész *Lysistratéja* Devcséri bevezető tanulmányával (*Officina Könyvtár!*) nem 1953-as, hanem 1943-as.

Reméljük, hogy a hosszú szünet után megjelent három kötetet hamarosan követni fogja a kritikai kiadás folytatása.

Horlai Györgyné

KÉT EMLÉKÍRÓ

Pulszky Ferenc: *Életem és korom*. 1—2. köt. Sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta: Oltványi Ambrus. Bp. 1958. Szépirodalmi K. 555; 572. (Magyar Századok) — Teleki Sándor emlékezései. Válogatta, sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta: Görög Lívia. Bp. 1958. Szépirodalmi K. 566 l. (Magyar Századok)

Alakjuk szinte kihívja a plutarkhoszi párhuzamos jellemzést. Mindketten a magyar reformkor nagyot akaró éveiben nőttek fel; már diákkorukban tiltott iratokat forgattak, egyikük Lamennais művét, az *Egy hívő szava*it, a másik az északamerikai Függetlenségi Nyilatkozatot; többé vagy kevésbé mindketten belekerültek Petőfi vonzáskörébe, s mindketten parolázhattak Bemmel; egyik is, másik is menekült áruhában, elváltoztatott külsővel; megjáratta velük Nyugat-Európa országait az emigráció; diplomatáskodtak fejedelmek és nemzetközi üldözött forradalmárok körül; egyazon időben (Teleki a kiegyezés után, Pulszky egy évvel koráb-

ban) tértek vissza hazájukba, ahol az egyik nem tudott, a másik nem is akart irányító politikai szerephez jutni, így hát csendesen szemlélődve vagy szorgosan tudóskodva élték végső éveiket, írtak és emlékeztek, két öreg, fogatlan oroszlan.

A kor közös bélyege azonban merőben más egyéniségeken hagyott nyomott. Pulszky a toll, a tudomány és a politikai elméletek embere volt, polgárosult, művelt diplomata és hatásos publicista, megfontolt, józan lélek; Teleki Sándor viszont szeszélyes, „vad gróf”, jókedvű életművész, kellemes ivócimbora, jó pajtás, vakmerő lovas, boldog ötletek játékszere, aki kereste, kihívta